

Malmköpings tingshus

Villåttinge härads tingshus lades ned år 2000 efter att ha använts i 210 år

Av f.d. lagmannen CARL-EDVARD STURKELL

Villåttinge härads gamla tingshus i Malmköping upphörde den 1 juli år 2000 att vara tingsställe för Katrineholms tingsrätt. Det hade då använts som tingshus sedan det uppfördes år 1790 och var säkerligen det då äldsta i bruk varande tingshuset. Dess historia är intimt förknippad med Södermanlands regementes historia och södra delen av den nuvarande byggnaden var fram till år 1920 bostad för regementets chef under regementsmötena. Det omaka äktenskapet fungerade under 120 år men utsattes tidvis för allvarliga slitningar.

Namnet Villåttinge

Först några ord om namnet Villåttinge. Föregångare till Katrineholms tingsrätt har sedan 1500-talet varit två häradsrätter, nämligen Oppunda häradsrätt och Villåttinge häradsrätt. Namnet Villåttinge betyder enligt ortnamnsforskaren professor Svante Strandberg i Uppsala "Den ur Oppunda härad vilsekomna åttingen." Det förhåller sig nämligen så att Karl IX medan han var hertig av Södermanland ville belöna en av sina sekreterare med en häradshövdingetjänst. Det fanns ingen ledig och han bröt därför ut en åttondel av Oppunda härad och lade till några bitar av andra härader och skapade Villåttinge härad; i dag ungefär lika med Flens kommun.

Den 3 juni år 2000 hölls i Malmköping en minnesfest med anledning av att tingshuset skulle upphöra att vara domstolsbyggnad.¹ Bland annat hölls tingshuset öppet för särskilt inbjudna gäster, som samlats till ett antal av omkring 70. Vidare hölls en minneshögtid i Lilla Malma kyrka. Vid denna spelades orgelmusik och jag höll ett minnestal, som här nedan återges i sin helhet.

Tal hållet vid minneshögtid för Malmköpings tingshus den 3 juni 2000 i Lilla Malma kyrka

Vi har samlats här i Malmköping i dag för att uppmärksamma en viktig händelse i Katrineholms tingsrätts historia. Malmköpings tingshus

¹ Allmänheten hade tillfälle att se tingshuset i samband med Gammeldags marknad i Malmköping lördagen den 27 maj 2000, då tingshuset hölls öppet en stor del av dagen. Flera hundra personer tog då tillfället i akt att se huset innan det utrymdes.

skall den 30 juni i år upphöra att vara en rättens boning efter att ha fyllt den funktionen i 210 år. Det är med vemod jag konstaterar detta samtidigt som vi kan glädja oss åt att tingsrätten består. Trots allt är dessa 210 år endast en parentes i domstolens tillvaro. Om än en ganska lång sådan. Domstolen och dess föregångare Oppunda och Villåttinge häradsrätter kan följas tillbaka ända till 1200-talets slut och den nuvarande lagmannens (och även min) förste till namnet kände företrädare utnämndes på 1350-talet.

Malmköpings tingshus uppfördes år 1790–91 och det första tinget hölls där hösten år 1791. Tinget föregicks av tingspredikan just här i Lilla Malma kyrka, där vi nu befinner oss.

Regementschefen von Siegroth grundar Malmköping

Tingshuset har Södermanlands Regemente att tacka för sin existens och framförallt regementets ryktbare dåvarande chef Gustaf Adolf von Siegroth. Von Siegroth blev chef för Södermanlands regemente år 1771. Han bestämde sig för att skaffa regementet en fast övningsplats och valde heden vid Lilla Malma kyrka. Här fanns då nästan ingen bebyggelse. Endast kyrkan, med prästgård och sockenstuga samt två gårdar, ett länsmansboställe (i dag hembygdsgård) och ett rusthåll (också bevarat till idag och granne med hembygdsgården).

Skogen på heden höggs ned och en stadsplan ritades. En kopia av den finns i tingshuset och ni kunde se den under förmiddagen. Kopian är en gåva till tingsrätten från Regementet med anledning av dagens högtidlighet. När vi går ut ur kyrkan och passerat klockstapeln, hamnar vi rakt in i just den stadsplanen med en huvudgata som binder samman två torg, det ena framför tingshuset och det andra framför regementets huvudbyggnad.

För von Siegroth gällde det att få status åt det nya samhället. Därför ville han flytta Villåttinge härads tingsställe från Flens gästgivargård hit till Malmköping. Ett av hans argument var att häradsrätten hållit sina ting här i Lilla Malma sockenstuga ända fram till år 1720. Det var landshövdingen som bestämde både var tingshusen skulle ligga och var gästgivargårdarna skulle ligga. Översten skrev därför till landshövdingen och begärde att tinget skulle flyttas till Malmköping. Han räknade upp sina skäl i 6 punkter. En av dem var att tingshuset i Flen var förfallet och behövde repareras, ett annat var att det skulle bli bekvämare för domare och parter att få tillgång till förtäring i Malmköping än i vid en ”Gästgivaregård som av bönder bebos.”

För att ytterligare sockra sitt anbud till häradsrätten utsåg översten det nya samhällets finaste tomt till tingshustomt Tomt nr 1 eller A på den nya stadsplanen. Där ligger tingshuset än i dag men kvarteret heter nu Lagmannen och adressen är Gustav Adolfs Torg nr 1.

Ett tingshus kräver en gästgivargård

Vårt samhälle var redan då relativt demokratiskt, så landshövdingen skickade framställningen på remiss till de tingshusbyggnadsskyldiga innevånarna och till häradsrätten. Vid ett sammanträde inför tingsrätten i tingsstugan i Flen diskuterades saken vidlyftigt. Många ville vara kvar i Flen men en majoritet talade för flyttning. Bl.a. var man helt oense om huruvida den tingsstuga, där man befann sig, var fallfärdig eller inte. Man beslutade att hålla middagsrast med syn. Vid synen konstaterades att huset var till hälften fallfärdigt. Ärendet bordlades och läget rapporterades till landshövdingen, varvid häradshövding och nämnd yttrade sig och förklarade att de inte kunde tillstyrka flyttning, eftersom det inte fanns någon gästgivargård i Malmköping.

Översten reagerade omedelbart och begärde hos landshövdingen att gästgivargården vid Hosjö (omkring 700 meter härifrån) skulle flyttas in till Malmköping.

Vid ett nytt sammanträde företogs omröstning och med 133 mantal mot 113 förordades flyttning av tingsstället och av gästgivargården i Hosjö. Det blev landshövdingens beslut.

En mjölnare åtog sig att riva den gamla tingsstugan och flytta det användbara virket till Malmköping och där bygga nytt på den anvisade tomten. Det var fattiga tider och man byggde ett ganska litet hus. Ett envåningshus med en ”stuva så stor som tarvas och två kamrar.” Det var minimikravet enligt 1734 års lag. Det intressanta är att hembygdsföreningen här i Malmköping har inredningsritningen från år 1790 i behåll. Färglagd!

Det här huset tog bara upp en mindre del av den tomt som översten anvisat; troligen en besvikelse för regementet.

Ny överste bygger till tingshuset med en chefsbyggnad

10 år senare hade regementet fått en ny chef. En greve Wachtmeister. Denne byggde på egen bekostnad en chefsbyggnad invid tingshusets ena gavel. Det blev ett mycket ståtligare hus än tingshuset. Det hade två våningar och dessutom en källare. Där skulle översten bo under regementsmötena. Nu var det häradsrättens tur att känna sig snopen. En ståndsmissig överstebostad med två våningar och källare vid gaveln av ett torftigt tingshus med torpargrund. År 1816, vid sin avgång donerade Wachtmeister chefsbyggnaden till regementet för att för evärdelig tid vara chefsbyggnad.

Nu flyttar vi oss 30 år fram i tiden. Regementet ägde all mark på vilken köpingen var byggd och von Siegroth hade upplåtit tomterna till borgarna med någon sorts hemmagjord tomträtt. Tomter såldes och tomter gick i arv och det blev alltmer osäkert vem som ägde vad. På 1820-talet slöt sig borgarna samman mot regementet och stämde regementet med begäran om att få köpa tomterna och få lagfart. Det blev en flerårig process vid häradsrätten. Den slutade emellertid med en förlikning inför häradsrätten vid midsommartid 1834 under ordfö-

randeskap av Johan Fredrik Müntzing som ojävig domare. (Den ordinarie häradshövdingen ansåg sig hela tiden jävig.)

Borgarna skyndade sig att söka lagfart på sina tomter med stöd av förlikningen men de tingshusbyggnadsskyldige gjorde det inte. Inte förrän år 1904. Äganderätten till tingshuset var därmed alltjämt osäker. Det ledde till en komisk konflikt mellan regementet och häradet 50 år senare.

Översten begär vräkning av häradsrätten

1851 byggdes tingshuset på med en våning ”till lika höjd med chefsbyggnaden.” I ett av de nya rummen på övervåningen inrättade man arkiv utan någon som helst brandsäkerhet. Tinget sammanträdde inte så ofta. Endast tre eller fyra gånger om året och varje gång endast två eller tre dagar. Resten av tiden användes tingshuset av regementet som expedition eller som lektionssalar. Detta slet på inredningen. När det kommer en ny häradshövding eller lagman ser ju denne skavanterna och vill gärna bygga om. Så hände också i början av 1880-talet. Huset renoverades för 1 050 riksdaler och den summan fick den nye häradshövdingen, Casimir Planting-Gyllenbåga, själv lägga ut, eftersom tingshusbyggnadsskyldige inte hade några pengar. Nu fattade tingshusbyggnadsskyldige det ödesdigra beslutet att regementet inte skulle få använda tingshuset i fortsättningen. Regementet hade emellertid också fått ny chef, Axel E:son Leijonhufvud, och denne reagerade omedelbart på vad han uppfattade som ett avtalsbrott. Han begärde hos överexekutor att häradet skulle åläggas att omedelbart flytta bort tingshuset, som stod på regementets mark, på ofri grund och utan lagfart.

På detta yrkande svarade tingshusbyggnadsskyldige att om det var så att de måste flytta bort tingshuset ville de bara tala om att de i så fall tog överstens gavel med sig eftersom man en gång i världen tillåtit översten att bygga sitt hus invid tingshusets gavel. Svaret tog skruv och man träffade en förlikning om rätt för regementet att använda alla delar av tingshuset, utom tingssalen, för 25 kr om året under förutsättning att man inte gick genom tingssalen utan endast över vinden. Tidigare hade regementet betalat 10 riksdaler om året.

Det här satte fart på lagfartsfunderingar och äntligen år 1904 fick tingshusbyggnadsskyldige lagfart på sin del av tomten. Lagfartsbeslutet är det längsta jag någonsin sett. Det är 17 foliesidor långt och har fattats av ”uthärads nämnd”, nämligen en särskilt tillkallad nämnd från Oppunda härad med en av hovrätten förordnad notarie som ordförande.

Regementet flyttar till Strängnäs

År 1921 flyttade regementet till Strängnäs och då fick tingshusbyggnadsskyldige köpa överstens del.

Ända fram till år 1928 hade tingssalen samma utseende och inredning som den fick år 1790. Med skrank osv. Vi har foton i tingshuset som visar hur det såg ut omkring år 1900 och planritningen från år 1790. Åren 1929–30 fick tingssalen sitt nuvarande utseende. Den förlängdes på bekostnad av chefsbyggnaden och fick en modernare inredning. Anledningen till ombyggnaden var bl.a. att den nya rättegångsbalken börjat kasta sin skugga över domstolarna. Det kom ut ett betänkande år 1928 angående ”vissa ekonomiska och organisatoriska förhållanden vid genomförandet av den ifrågasatta rättegångsreformen.” Betänkandet gick på remiss till alla domstolar och alltså också till nämndemännen i Malmköping. Av innehållet i betänkandet förstod man att centralmakten i Stockholm helst såg att tingsstället i Malmköping lades ned. Vårt uppehållande försvar för tingshuset började då och har varit framgångsrikt till i dag; alltså i nästan 75 år. I remissen stod det bl.a. att det var opraktiskt med små domstolar, kansliresurser saknades och det fanns ingen litteratur osv. Nämnden svarade emellertid att de aldrig hade sett att domaren hade behövt någon litteratur vid sammanträdena i Malmköping; det hade gått bra ändå, men det var klart, skulle det anses nödvändigt kunde man väl alltid köpa in Nytt Juridiskt Arkiv.

Och så byggde man om tingssalen i förebyggande syfte. Sen har inte så mycket hänt. Man köpte aldrig NJA. Man har underhållit huset; även sedan det konfiskerades av staten år 1971. Det var på tal att bygga om det ganska radikalt år 1946, vid krigsslutet, men planerna stupade på att man inte fick byggnadslov med hänsyn till materialbristen efter kriget.

Några dramatiska rättegångar har inte hållits i huset. Hela 1800-talet och början av 1900-talet hölls alla förhandlingar med häktade på fängelset i Nyköping. Där hölls sålunda det mest berömda av alla mål från Villåttinge härad, nämligen målet mot mördarna Hjert och Tector; de sista som dömts till döden vid vår häradsrätt och också de sista som avrättades offentligt i Sverige. Hjert avrättades utanför Malmköping den 18 maj 1876 och hans grav ligger här på kyrkogården strax utanför kyrkan. Där finns en skylt som markerar graven, som då låg utanför kyrkogårdsmuren.

Tingsklocka saknas

Någon tingsklocka har aldrig funnits på tingshuset. I stället kom dåvarande häradshövdingen år 1791 överens med kyrkan om att man skulle få ringa till tings i en av kyrkklockorna i klockstapeln. Klockstapeln är äldre än tingshuset. Häradet skulle betala 16 skillingar för varje ting och häradshövdingen fick teckna borgen för eventuell skada på klockan.

Dramatik i tingshuset

Den mest dramatiska händelse som utspelat sig i tingshuset inträffade onsdagen den 22 maj 1811. Då hölls ordinarie sommaring i Malmköpings tingshus under ordförandeskap av häradshövdingen von Jacobsson. Onsdagen den 22 maj, mitt under pågående ting, inträffar plötsligen en kurir från justitiekansler (JK) Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister² i Stockholm. Kuriren medför två brev adresserade till häradshövdingen. Det ena är högst officiellt och innehåller en order från JK till häradshövdingen att omedelbart avbryta tinget i Malmköping och förflytta sig till Oppunda härads tingshus i Stensjö och där genast lördagen den 25 maj (pingstafton!) ta itu med rannsakingen av ett antal upproriska bönder och drängar. JK lät meddela, att han själv skulle infinna sig vid Stensjö den 25 maj. Brevet lät också häradshövdingen veta att kronprins Carl Johan hade beordrat två och ett halvt regemente att fördelas i Södermanland efter behov. Det var ett infanteriregemente och ett kavalleriregemente från Stockholm och halva livgrenadjärregementet från Linköping. Sistnämnda del av livgrenadjärerna var för tillfället samlad för att gräva på Göta kanal och kunde alltså med kort varsel dirigeras om. Bland dess manskap ingick också min farfars farfar, Sven Sturkell, som var livgrenadjär vid Motala kompani. Livgrenadjärerna ockuperade den del av Oppunda härad, som i dag motsvaras av Katrineholms kommun och en avdelning avdelades för att särskilt skydda tingshuset i Stensjö. Det andra brevet var ett handbrev³ från Trolle-Wachtmeister till von Jacobsson, där T-W meddelar, att han själv på kronprinsens order kommer att närvara vid rättegången och att han kommer att resa med sin hustru och sina barn till herrgården Långdunker i närheten av Malmköping. Han avser att fredagen den 24 maj lämna sin familj hos hustruns släktingar där och undrar om han då kan träffa häradshövdingen i Malmköping. Jag förmodar att de båda träffades i tingshuset i Malmköping för att planera förhandlingarna i Stensjö. Bland annat kunde T-W meddela von Jacobsson att T-W och justitieministern Gyllenborg haft en het diskussion med kronprinsen, där de motsatt sig dennes förslag att von Jacobsson skulle avsättas, eftersom han hade son-namn och därmed måste vara bondevän. ”- - - vi hade en svår batalj att leverera, för att hindra detta våldförande af domaremakten.- - -.”

Avslutning

Det gamla tingshuset skall alltså inte längre användas för sitt ursprungliga ändamål. Jag har alltid känt det som en förmån att få resa

² Bakgrunden och händelseförloppet beskrivs i Trolle-Wachtmeisters *Minnen och Hågkomster* ordnade och utgivna af Elof Tegnér, Stockholm 1889, s. 265–275. Dessutom finns i 1811 års dombok för Oppunda härad ett 139 foliesidor långt protokoll från rannsakingen. Detta finns i tingsrätten i Katrineholm i ett på maskin renskrivet exemplar. En samtida, liknande men blodigare händelse inträffade i Skåne och går i Sveriges historia under namnet ”Slaget vid Klågerup”.

³ Handbrevet finns bevarat i en volym ”Villåttinge Inkomna handlingar 1775–1899”, Signum E:1 i Landsarkivet i Uppsala.

dit och hålla förhandling. Tingssalen erbjuder en lugn och intim atmosfär, där avståndet mellan domstol och parter inte är så markerad som i tingssalen i Katrineholm. Det förefaller som om också de tilltalade tar intryck av miljön. Jag har aldrig upplevt några aggressiva utfall eller allvarigare intermezzon i Malmköpings tingssal. Av säkerhetsskäl förekommer inte längre mål med häktade i Malmköping men fortfarande på min tid som lagman hade jag åtskilliga huvudförhandlingar med häktade i den gamla tingssalen och jag upplevde aldrig något rymningsförsök. Däremot hände det att samtalstonen mellan ordförande och tilltalad ibland kunde bli ganska informell. Till tingssalens charm hör också den utomordentliga akustiken. Jag brukade skämtsamt säga att jag inte ens kunde viska till notarien utan att vaktmästaren nere vid ingångsdörren vaknade. Det har nämligen aldrig funnits någon påropsanläggning i Malmköping utan vaktmästaren har alltid haft sin plats vid ett bord innanför allmänhetens dörr och därifrån gått ut och ropat på målen som i gamla tider.

Tingshuset är inte längre allmän egendom. Sedan staten konfiskerade det år 1971 har staten sålt huset till privata ägare. Visserligen är det byggnadsminnesförklarat men vad som skall bli av huset i framtiden vet jag inte. Ortens befolkning har byggt huset med egna medel medan staten tagit hand om kapitalet. Ur min synpunkt hade det varit mera rättvist om det här gamla tingshuset och många andra liknande gamla byggnader kunnat få gå tillbaka i hembygdens ägo t.ex. som en del av vederbörande hembygdsförenings tillgångar.

Cirkeln är nu sluten för tingshuset som en rättens boning. Dess början inleddes med musik här i kyrkan i samband med den första tingspredikan och jag ber nu Arne Dahlqvist att sluta cirkeln med ett postludium efter denna 210-åriga historia. Var så god Arne Dahlqvist!